

УДК 347.447.7(477)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАДАННЯ НЕКВАЛІФІКОВАНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Павло ПАВЛІШ,

здобувач кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

In the article deals with the concept of responsibility for the provision of qualified legal assistance. Based on the analysis of the current legislation of Ukraine and other normative-legal acts, as well as position-jurist scientists found that "the responsibility for the provision of non-qualified legal aid" is a narrower concept than the concept of "responsibility to unskilled legal assistance". The latter is a broader concept and covers all types of liability for the provision of non-qualified legal assistance.

It is proposed by a special indication in the legislation of Ukraine to apply to a person who provides the service, on the fact of providing unqualified legal aid, at customer's choice, one such method of influence: legal aid again; customer compensation costs, which applied for legal aid; refund of the paid fee, regardless of incurred expenses associated with the performance of obligations under the contract.

Key words: contract, legal advice, responsibility of the parties to the contract.

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається поняття відповідальності за надання некваліфікованої юридичної допомоги. На підставі зробленого аналізу чинного законодавства України, інших нормативно-правових актів, а також думок учених-цивілістів встановлено, що «відповідальність за надання некваліфікованої юридичної» допомоги є вузьчим поняттям, ніж поняття «відповідальність за надання некваліфікованої правової допомоги». Остання є ширшим поняттям та охоплює всі види відповідальності за надання некваліфікованої юридичної допомоги.

Пропонується шляхом спеціальної вказівки в законодавстві України застосовувати щодо особи, яка надає юридичну допомогу, за фактом надання некваліфікованої юридичної допомоги, на вибір клієнта, один із таких заходів впливу: надання юридичної допомоги знову; компенсацію витрат клієнта, який звернувся за юридичною допомогою; повернення сплаченого гонорару незалежно від понесених витрат, пов'язаних із виконанням зобов'язань за договором.

Ключові слова: договір, юридична допомога, відповідальність сторін за договором.

Постановка проблеми. З активним розвитком ринкових відносин і демократизацією українського суспільства питання надання юридичної допомоги стає все актуальнішим. Закономірною реакцією на таку потребу стало різке збільшення кількості суб'єктів надання правової допомоги.

Позитивом Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) є наявність положень про договірну свободу, а також загальних положень про допомогу. Проте чинне цивільне законодавство не містить правової моделі для регулювання відносин щодо надання юридичної допомоги.

Життя кожної успішної людини неможливе без звернення за допомогою до юристів. Цивілізовані способи ведення бізнесу, забезпечення життєдіяльності, захисту прав, свобод та інтересів громадян передбачають необхідність професійного юридичного супроводу кожного етапу господарської й іншої діяльності. Тому юридичні особи та фізичні особи з метою захисту своїх прав та інтересів усе частіше стали звертатися за правовою (юридичною) допомогою до компаній, які надають юридичні послуги на професійній основі.

Оцінюючи сучасний стан концептуальних розробок у цій сфері, варто визнати насамперед цінність наукових ідей учених-цивілістів про природу правової (юридичної) допомоги як об'єкта цивільних прав, а також договірних правовідносин із приводу надання правової допомоги, зокрема юридичної. Також існує значна кількість робіт щодо окремих видів договірних зобов'язань із приводу надання деяких видів правової допомоги як юридична допомога. Проте у вітчизняній правовій літературі немає ґрунтовних праць із висвітлення особливостей договорів про надання

й припинення юридичної допомоги, оскільки на системно-му рівні ця проблема раніше не досліджувалась.

Конституція України закріплює право кожного на правову допомогу. Однак інші нормативно-правові акти поряд із правовою допомогою вживають поняття «юридична допомога», «юридична послуга», «захист». Використовуючи зазначені терміни, науковці та практики юридичної сфери часто отожднюють їх, не з'ясовуючи зміст кожного. Такий підхід хибно змінює уявлення щодо цілісності системи юридичної допомоги, окресленої законодавчим регулюванням її надання й забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сформульовані результати дослідження ґрунтуються на працях українських і російських учених радянського й сучасного періодів у галузі цивільного права: О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, А.С. Довгерта, Я.М. Шевченко, С.М. Бервено, В.А. Васильєвої, М.М. Сібільова, Є.О. Харитонова, Н.О. Саніахметової, Г.А. Осетинської, М.В. Кротова, К.А. Карчевського, О.С. Іоффе, Д.І. Мейера, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, С.Н. Братуся, Е.Д. Шешеніна, О.А. Красавчікова, Е.А. Суханова та інших.

З огляду на існуючі наукові дослідження актуальність зазначеної проблеми важко переоцінити, адже на сьогодні відсутня чітка мотивація сутності й характеристик правової та юридичної допомоги в їх трактуванні науковцями.

Метою статті є науковий аналіз визначення відповідальності за надання некваліфікованої юридичної допомоги, аналіз чинного законодавства України, теоретичних і практичних проблем, що виникають у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У законодавстві відсутнє чітке регулювання відповідальності за надання некваліфікованої юридичної допомоги. ЦК України

регламентує відповідальність за порушення договору оплатного надання послуг у межах правил про неможливість виконання й односторонню відмову від виконання договору. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не передбачає спеціальне регулювання професійної майнової відповідальності адвоката, а отже, загальні правила цивільного законодавства про відповідальність застосовуються до договору надання послуг адвокатом. Проте вважаємо, що далеко не всі загальні положення про розмір і межі цивільно-правової відповідальності можуть бути застосовані до діяльності з надання юридичної допомоги.

Оскільки договір про надання юридичної допомоги є цивільно-правовим за загальним поняттям, то варто вести мову саме про цивільно-правову відповідальність за порушення його умов.

Цивільно-правовій відповідальності властиві специфічні риси (особливості), які дозволяють відмежувати її від інших видів юридичної відповідальності та підкреслюють її цивільно-правовий характер [11, с. 171–172]. По-перше, це майновий характер цивільно-правової відповідальності; застосування цивільно-правової відповідальності пов'язується з відшкодуванням збитків, стягненням завданої шкоди, сплатою неустойки. По-друге, відповідальність за цивільним правом є відповідальністю одного учасника цивільно-правових відносин перед іншим, відповідальність правопорушника перед потерпілим. У майновому обігу порушення обов'язків однією особою завжди тягне порушення прав іншого рівноправного (автономного) суб'єкта. По-третє, необхідна відповідність розміру відповідальності розміру завданої шкоди чи збитків. Можна певним чином говорити про межі цивільно-правової відповідальності, які передбачають її компенсаційний характер і, як наслідок, необхідність еквівалентного відшкодування потерпілому завданої шкоди чи збитків. Адже кінцева мета застосування цивільно-правової відповідальності полягає у відновленні майнового стану потерпілого [12, с. 33; 13, с. 66–69]. По-четверте, особливістю цивільно-правової відповідальності є застосування рівних за обсягом мір відповідальності до різних учасників майнового обігу за однотипні правопорушення. Це свідчить про принцип рівноправності учасників цивільно-правових відносин незалежно від майнового стану, форми власності на майно тощо.

Відповідно до підстав виникнення розглядають договірну й позадоговірну відповідальність. Під договірною відповідальністю прийнято розуміти відповідальність, що настає у випадках невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, що виникло з договору. Основна відмінність між договірною й позадоговірною відповідальністю, як прийнято вважати, полягає в тому, що договірна відповідальність настає у випадках, передбачених не лише законом, а й сторонами в договорі. Під час укладення договору сторони мають право не лише підвищити відповідальність порівняно з встановленою законом або понизити її розмір (у разі, якщо відповідальність визначено диспозитивною нормою), а й встановити міри відповідальності за невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань на додаток до тих, що визначаються законом [8, с. 623].

Підставою цивільно-правової відповідальності, як відомо, є вчинення правопорушення, передбаченого законом або згодою сторін. Правопорушення, вчинене за межами договору, не є предметом нашого дослідження. Цивільне правопорушення має місце за наявності сукупності таких умов: 1) протиправної поведінки (дії чи бездіяльності); 2) наявності в потерпілого шкоди або збитків; 3) причинного зв'язку між протиправною поведінкою порушника й наслідками; 4) вини правопорушника.

З огляду на прийнятий у цивільно-правовій доктрині склад правопорушення підставою відповідальності є не надання або неналежне надання юридичної допомоги будь-якою особою, яка має право надавати цю допомогу. Умовами цивільно-правової відповідальності за порушення договору надання юридичної допомоги виступають такі обставини: некваліфіковані дії чи бездіяльність, збитки, причинний зв'язок між порушенням зобов'язання та збитками, вина. Під час застосування відповідальності необхідно враховувати також дії самого клієнта.

Дослідження такої істотної умови договору про надання юридичної допомоги, як розмір і характер відповідальності особи, яка надає цю допомогу, необхідно почати з визначення того, що взагалі законодавець розуміє під відповідальністю в такому випадку.

Характер відповідальності постає з характеру відносин між надавачем юридичної допомоги й довірцем. Між ними виникають договірні цивільно-правові відносини, засновані на рівності їх учасників, автономії волі й майновій самостійності, а в разі заподіяння шкоди за межами договору – позадоговірні. Відповідно, будь-який інший вид відповідальності жодного відношення до клієнта мати не буде. Таким чином, відповідальність виникає в результаті порушення розглянутого договірного обов'язку та буде виражатись як санкція, що застосовується до правопорушника у вигляді покладення на нього додаткового цивільно-правового обов'язку чи позбавлення належного йому цивільного права.

Суд також має право зменшити розмір відповідальності отримувача юридичної допомоги, якщо надавач юридичної допомоги умисно або з необережності сприяв збільшенню розміру збитків, завданих невиконанням чи неналежним виконанням умов договору про надання юридичної допомоги або не вжив розумних заходів до їх зменшення. У зв'язку із цим можна говорити про зменшення розміру відповідальності особи, яка надає юридичну допомогу за невиконання покладеного на неї доручення в результаті приховування клієнтом інформації, що має визначальне значення для вирішення того чи іншого спору, невжиття або відмови клієнта від здійснення юридично значущих дій, що спричинило припинення, обмеження прав, а також настання інших несприятливих наслідків для клієнта, незважаючи на те, що надавач юридичної допомоги радив своєму довірцелю вчинити чи утриматись від вчинення тих або інших дій тощо.

Перелік форм відповідальності, встановлений цивільним законодавством, є широким. Розрізняють загальні та спеціальні заходи відповідальності.

Крім того, у науці існують також інші класифікації санкцій. Так, О.С. Лейст стверджує: «Головною підставою класифікації санкцій є спосіб, яким вони слугують для охорони правопорядку. На цій підставі, що виражає соціальну роль і функції санкцій, вони діляться на два основні види: правовідновлювані (спрямовані на усунення безпосередньої шкоди, заподіяної правопорядку, таким чином попереджаючи правопорушення) та штрафні, каральні (завдання яких – загальна й приватна превенція правопорушень, виправлення та перевиховання правопорушників)».

Традиційно в науці цивільного права до загальних заходів відповідальності відносять таку міру, як відшкодування збитків. Ця форма відповідальності в цивільному праві є основною у зв'язку з тим, що вона дозволяє найбільш повно реалізувати всі функції відповідальності, у тому числі відновлювальну, стимулюючу, попереджувальну. У такому контексті відшкодування збитків дає потерпілій стороні можливість відновити своє майнове становище в разі порушення її прав та охоронюваних законом інтересів. З іншого боку, можливість відновлення майнового положення й

накладення відповідальності на винну сторону у вигляді відшкодування збитків дозволяє говорити про превентивну роль досліджуваного інституту.

Г.Ф. Шершеневич збитки тлумачив так: «Шкода, понесена майном, яка полягає в зменшенні його цінності, під якою жодним чином не можна розуміти моральну шкоду вже тому, що таке уявлення безсумнівно суперечить загальному сенсу статей про винагороду» [21, с. 489]. О.С. Іоффе визначав збитки як наслідки, викликані неправомірною поведінкою, пояснюючи, що збитки – це будь-який негативний наслідок від будь-якого неправомірного діяння у сфері цивільних правовідносин, тобто під час вчинення будь-якого цивільного правопорушення настає результат у вигляді збитків [14, с. 789].

У будь-якому разі збитки – це несприятливі наслідки неправомірної поведінки правопорушника. Про збитки на стороні особи, яка надає юридичну допомогу, можна говорити в разі неоплати довірительом за договором винагороди, обумовленої витраченими діями (працею) і часом вказаної особи, а також у разі декомпенсації її витрат, пов'язаних із виконанням прийнятого на себе зобов'язання.

На сьогодні законодавець у поняття «збитки» включає не лише реальний збиток, а й упущену вигоду (ст. 22 ЦК України). Виникає закономірне питання, якою мірою та чи взагалі можна щодо відносин «особа, яка надає юридичну допомогу – клієнт» ставити питання про стягнення упущеної вигоди. Упущена вигода, відповідно до п. 2 ст. 22 ЦК України, являє собою «неодержані доходи», які особа отримала б за звичайних умов цивільного обороту, якби її право не було порушене [5].

Договір про надання юридичної допомоги не є підприємницьким договором, а отже, не переслідує мету отримання прибутку. Також необхідно враховувати ту обставину, що збитки у вигляді упущеної вигоди утворюються лише в разі зменшення обсягу виробництва, реалізації та (або) доходів від реалізації товарів; інакше можна говорити лише про реальний збиток. Таким чином, упущена вигода посідає центральне місце в комерційному обороті та відображає той факт, що наявне майно кредитора не збільшилось, хоча могло б збільшитись.

Безумовно, ненадання юридичної допомоги в строк або неякісне надання допомоги може спричинити утворення в майновій сфері клієнта витрат і стати перешкодою для отримання прибутку й нарахування обсягів виробництва довірительа, однак безперечно також те, що ці неотримані доходи не пов'язані з предметом правочину на надання юридичної допомоги. Таким чином, упущена вигода може існувати, проте її причиною є не дії особи (юриста), яка надає юридичну допомогу, а дії особи, яка порушила суб'єктивне право. При цьому прострочення виконання зобов'язання може також не спричинити збитки, однак якщо правочином передбачається стягнення неустойки за прострочення, відповідальність у такому випадку настає.

Передбачається, що найважливішою ланкою якісного аналізу збитків є застосування особою, яка надає юридичну допомогу, розумних заходів до зменшення розміру збитків. Це твердження має важливе практичне значення, оскільки під час пред'явлення позовних вимог клієнтом або особою, яка надає юридичну допомогу, до суду потерпілій стороні необхідно довести, чи були прийняті нею всі необхідні заходи для зменшення розміру збитків.

Крім того, досить обґрунтованим у разі порушення договору про надання юридичної допомоги є встановлення штрафної неустойки, яка стягується на додаток до збитків. Не піддається сумніву той факт, що в судовому порядку необґрунтовано заявлену неустойку може бути скасовано судом, якщо її розмір явно не відповідає порушенню зобов'язання з боку особи, яка надає юридичну допомогу,

або довірительа (клієнта). Однак штрафна неустойка може як слугувати для активного стимулювання належного виконання умов правочину, так і бути безперечним засобом запобігання передбачуваних темпів інфляції відповідно до цього своєчасного визначення ціни, що покладається в основу розрахунку збитків [14, с. 789].

У договорі про надання юридичної допомоги за порушення умов договору може передбачатися сплата неустойки (штрафу, пені). Застосування неустойки разом зі збитками викликає проблему їх співвідношення. Суть загального правила, яке передбачає співвідношення неустойки й збитків, полягає в тому, що передбачена договором неустойка підлягає стягненню незалежно від відшкодування збитків (ст. 624 ЦК України) [3, с. 286]. Така неустойка називається штрафною, проте положення про її застосування викладене в диспозитивній нормі. Варіантами такого співвідношення є виключна неустойка (стягується лише неустойка, проте не збитки) та альтернативна неустойка (коли за вибором кредитора стягуються або збитки, або неустойка) [10, с. 286].

У договорах про надання юридичної допомоги застосування такої форми відповідальності, як неустойка, є досить зручним. Зокрема, за ненадання чи неналежне надання виконавцем юридичної допомоги доцільно передбачати відповідальність у вигляді штрафу. Прострочення оплати є найчастішим порушенням умов договору з боку замовника, за які виконавець може вимагати від контрагента сплату пені. Проте якщо в договорі передбачається можливість стягнення штрафу за необґрунтовану відмову від оплати, то сторона, крім пені, може вимагати також сплати штрафу [17].

Висновки. У зв'язку з відсутністю в законі спеціальних норм, що регулюють майнову відповідальність особи, яка надає юридичну допомогу за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань, що постають із договору про надання юридичної допомоги, вважаємо доцільним залучення особи, яка надає юридичну допомогу, до відповідальності на загальних підставах, передбачених ЦК України. Підставою цивільно-правової відповідальності особи, яка надає юридичну допомогу, є ненадання чи неналежне надання юридичної допомоги. Під час застосування відповідальності необхідно враховувати дії самого клієнта та наявність його вини.

Крім таких загальних і спеціальних заходів відповідальності, як відшкодування збитків, стягнення договірної неустойки, пропонується на законодавчому рівні передбачити також компенсацію моральної шкоди з договору доручення. Моральна шкода обумовлюється в цьому разі наданням некваліфікованої юридичної допомоги, що призвела до фізичних і моральних страждань довірительа або призначеної ним особи. Визначення обсягу й розміру шкоди, що підлягає компенсації, здійснюється відповідно до чинного законодавства України. Упущена вигода може існувати, проте її причиною є не дії особи, яка надає юридичну допомогу, а дії особи, яка порушила суб'єктивне право, тому збитки у вигляді упущеної вигоди відшкодуванню довірительу не підлягають.

Пропонується в цивільному законодавстві України шляхом спеціальної вказівки застосовувати щодо особи, яка надає юридичну допомогу, за фактом надання некваліфікованої юридичної допомоги (за наявності реальної можливості та на вибір клієнта) один із таких заходів законодавчого впливу, як надання юридичної допомоги заново, компенсація витрат клієнта, який звернувся за юридичною допомогою, або повернення сплаченого гонорару незалежно від понесених витрат, пов'язаних із виконанням зобов'язань за договором.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про нотаріат : Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
3. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 27. – Ст. 282.
5. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. А.С. Довгерта, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця та ін. – К. : Істина, 2005. – 928 с.
6. Цивільне право України / за ред. Т.Н. Азімова, В.М. Ігнатенка, С.М. Приступи. – К. : Істина, 2004. – 425 с.
7. Цивільне право України : [підручник] : у 2 кн. / [О.В. Дзера, Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.] ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2002– . – Кн. 2. – 2002. – 500 с.
8. Агарков М.М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков // Советское право. – 1946. – № 3/4. – С. 43–46.
9. Брагинский М.И. Договорное право : в 5 кн. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – 4-е изд., доп. и испр. – М. : Статут, 2004– . – Кн. 3 : Договоры о выполнении работ и оказании услуг. – 2004. – 1055 с.
10. Васильева В.А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : [монографія] / В.А. Васильева. – Івано-Франківськ : ВДВ ІДТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. – 346 с.
11. Виндшейд Б. Об обязательствах по римскому праву / Б. Виндшейд ; пер. с нем. под ред. А.Б. Думашевского. – СПб., 1875. – 593 с.
12. Гловацький Ю.І. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : [навч. посібник] / Ю.І. Гловацький. – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
13. Дрішлюк А.І. Агентський договір: цивільно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.І. Дрішлюк. – О., 2003. – 228 с.
14. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975. – 880 с.
15. Ківалов С.В. Кодекс адміністративного судочинства України: науково-практичний коментар / С.В. Ківалов, С.В. Харитонов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.valid_xhtml_valid_css.
16. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.Ю. Панченко. – Красноярск, 2004. – 210 с.
17. Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 1999 р. № 821 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/821-99-p>.
18. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>.
19. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : [монографія] / Р.О. Стефанчук ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 250 с.
20. Удод М.В. Щодо поняття правова допомога / М.В. Удод, Ю.Г. Рябчиць // Вісник Донецького національного університету. Серія В «Економіка і право». – 2011. – Вип. 1. – Т. 2. – С. 502–506.
21. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 556 с.